

SOSYOLOGCA

OCAK-HAZİRAN 2019

CİLT:9 SAYI: 17

ISSN: 2146-5207

SOSYOLOJİNİN ÖNCÜ VE KURUCULARININ SİYASETLE VE SİYASAL İDEOLOJİLERLE İLİŞKİSİ ÜZERİNE

Ufuk Özcan

Özet: Sosyolojinin kurucu isimlerinin siyasal ideolojilerle yakından ilişkili oldukları görülmektedir. Siyasal tutumlarına bağlı olarak reformist, konformist, muhafazakar, statükocu veya sosyalist/devrimci tutumlar sergilemişlerdir. Saint-Simon sermayedar sınıfın yanı sıra işçilerin ve teknik insanların geleceğin toplumunu şekillendireceğini iddia etmiştir. Comte, "düzen içinde ilerleme" fikrini temele alan muhafazakar bir cumhuriyetçidir ve Avrupa karşıdevrimci düşüncesinin en önemli simaları arasında yer alır. Bütün entelektüel hayatı makro düzeyde bir siyasal yaklaşımla dolaysız bir biçimde ilişkili olan Marx, genç sayılabilecek yaşta ihtilalci düşüncelerini dile getirdiği çeşitli eserler kaleme almış bir eylemci-teorisyendir. Marx'tan farklı olarak Durkheim toplumdaki sınıf çatışmaları ve devrim problemi yerine "toplumsal düzen" sorununu sosyolojisinin merkezine yerleştirmiş, modernitenin hızlı değişimleri karşısında toplumsal düzenin nasıl korunacağı sorununa odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji-Siyaset İlişkisi, Düzen İçinde İlerleme, İnsanlık Dini, Sınıf Çatışması

ON THE RELATIONSHIP WITH POLITICAL IDEOLOGIES OF THE PIONEERS AND FOUNDERS OF SOCIOLOGY

Ufuk Özcan

Abstract: The founding names of sociology are closely related to political ideologies. Depending on their political attitudes, they displayed reformist, conformist, conservative, pro-status quo or socialist/revolutionary attitudes. Saint-Simon claimed that the capitalist class as well as the workers and technical people would shape the society of the future. Comte is a conservative republican based on the idea of "progress in order" and is one of the most important figures of European counter-revolutionary thought. Marx is an activist-theoretician who wrote various Works in which he expressed his revolutionary ideas at a young age. Unlike Marx, Durkheim placed the question of "social order" at the center of his sociology, instead of the problem of class conflicts and revolution in society, and focused on the question of how to maintain social order in the face of the rapid changes of modernity.

Keywords: Sociology-Politics Relationship, Progress in Order, Humanity Religion, Class Conflict

SOSYOLOJİNİN ÖNCÜ VE KURUCULARININ SİYASETLE VE SİYASAL İDEOLOJİLERLE İLİŞKİSİ ÜZERİNE*

Ufuk Özcan

Sosyolojinin doğuşunda başlıca iki devrim, Fransız Devrimi ve Endüstri Devrimi etkili olmuştur. İlki siyasal, ikincisi sosyal bir devrimdir. XIX. yüzyıl İdeolojiler Çağı olarak da anılır. Sosyolojinin kurucu isimlerinin de siyasal “izm’lerle yakından ilişkili oldukları görülmektedir. Sosyologlar bağlandıkları siyasi ideolojilere uygun olarak da reformist, konformist/muhafazakar/statükocu ve sosyalist/devrimci tutumlar sergilemişlerdir. Bu tebliğde Saint-Simon, Comte, Marx, Durkheim ve Weber’in siyasal ilgileri kıyaslamalı olarak ele alınmaktadır. Sosyoloji-siyaset-ideoloji ilişkisi oldukça tartışmalı konulardan biri olma özelliğini hep sürdürmüştür. Sosyoloji, daha kuruluş evresinde kendi bilim kimliğini doğrulama çabası içinde, Aydınlanma çığırının ve Fransız Devriminin doğurduğu siyasal ideolojilerle hesaplaşma ve böylece kendisini konumlandırma kaygısı içinde olmuştur. Fransız Devrimi’nden sonra bir dizi siyasal kriz, devrim ve altüst oluşlar yaşayan Kıta Avrupası’nda özellikle radikal siyasal ideolojiler yönetim katında tehlikeli bulunduğu için, Marx dışında sosyolojinin öncüleri ve kurucuları siyasal ideolojilerle kendi teorileri arasına kalın bir çizgi çekme gereği duymuşlardır.

Sosyolojinin öncüsü olarak gösterilen Saint-Simon Fransız Devriminin ilkelerini ileri bir noktaya taşımak, Hıristiyan dinini moral ve endüstriyel bir dine dönüştürmek istiyordu. Sosyal reformcu ve ilk sosyalisttir. Cemil Meriç onu “İlk Sosyolog İlk Sosyalist” olarak anar. Aynı zamanda endüstriyalist olduğunu da eklemek gerekir. Sermayedar sınıfın yanısıra işçilerin ve teknik (mühendis) insanların geleceğin toplumunu şekillendireceğini iddia etmiştir. Saint-Simon Fransız Devriminin ilkelerine bağlı bir düşünür olarak başlıca feodal sınıflar olan aristokrasi ve ruhban sınıfa karşı düşmanca bir tutum takınıyordu. Kendi doktrinini “Yeni Hıristiyanlık” olarak lanse etti ve seküler bir içerikle tanımladı. “Yeni Hıristiyanlık” endüstri toplumunun diniydi. Saint-Simon ütopyacı bir sosyalist olarak tanınır. Onun doktrinine göre endüstri toplumu iki sınıfa bölünmüştü, bir yanda çalışan insanlar, diğer yanda çalışmayanlar (onları “hırsızlar” olarak niteler). Saint-Simon’un tasarladığı geleceğin ideal toplumu tam istihdam ve çalışma yaşamı üzerine kurulacaktı ve insanın insan üzerindeki sömürüsü sona erecekti.

Comte, Saint-Simon’un öğrencisi ve onun sistemini benimsemiştir. Ancak ondan oldukça farklı siyasal yönelişleri vardır. “Düzen içinde ilerleme” (Order et Progres) fikrine sahiptir. Muhafazakar bir cumhuriyetçidir. Başlıca eserlerinin “İnsanlık Dini”, Pozitivist İlmi-hal (Catéchisme Positiviste, 1852) başlıkları bile iddialıdır. Comte, Le Play, de Maistre, de Bonald, Renan, Taine ve Fustel de Coulange gibi Avrupa karşı-devrimci düşüncesinin en önemli simaları arasında yer alır. Le Play ve Desmolins’i aynı zamanda muhafazakar ve konformist düşüncesinin önde gelen temsilcileri olarak görebiliriz. Marx ise öncelikle

* Bu makale İstanbul Arel Üniversitesi’nde 23.05.2019 tarihinde gerçekleşen “Uluslararası Disiplinler Arası Sosyoloji Çalışma Günleri: Sosyoloji ve Siyaset” toplantısında bildiri olarak sunulmuştur. Makale olarak yazımı sırasındaki katkılarından dolayı Ertan Eğribel’e teşekkür ederim.

enternasyonalist bir devrimcidir. Bütün entelektüel hayatı makro düzeyde bir siyasal yaklaşımla dolaysız bir biçimde ilişkilidir. Genç sayılabilecek yaşta ihtilalci düşüncelerini dile getirdiği *Komünist Manifesto*'yu kaleme almış, birçok kez kovuşturmayaya maruz kalmış, asıl adı Uluslararası İşçi Birliği olan I. Enternasyonal'in kurucusu olmuş, 1871'de Paris komünarlarıyla temas kurmuş, siyasal faaliyetleri dolayısıyla Avrupa ülkelerinde barmamayarak İngiltere'de yaşamak zorunda kalmış bir eylemci-teorisyendir.

Marx sosyalizm ve komünizm idealine bağlı bir düşünür olarak bütün bir XX. yüzyılın siyasal gelişmelerini dünya çapında etkilemiştir. Marx ile Durkheim arasında bir kıyaslama, bu iki düşünürün sosyal teori-siyaset ilişkisi itibarıyla ne denli farklı konumlarda olduğunu anlamak açısından öğretici olacaktır. Marx'tan farklı olarak Durkheim toplumdaki sınıf çatışmaları ve toplumsal devrim sorunları üzerinde yoğunlaşmamış, tam tersine "toplumsal düzen" sorununu sosyoloji anlayışının merkezine yerleştirmiştir. Durkheim sosyolojisinin temelini, modernitenin hızlı değişimleri karşısında toplumsal düzenin nasıl korunacağı sorunu oluşturuyordu. Bu nedenle Marx'a tamamen ters düşecek biçimde, toplumun üyelerini birbirine bağlayan ortak değer, inanç ve bağlara dikkatini yöneltmiştir. Durkheim toplumsal gerçeğin temelini kolektif bilinçte görmektedir. Bu kavram onun sosyolojik evreninde önemli bir yer işgal etmektedir. Toplum içindeki sınıf bölünmelerini ve bundan kaynaklanan çatışma ve kuralsızlık (anomi) durumunu bir tehdit olarak algılayan Durkheim entelektüel formasyonunu Paris Komünü'nün şiddetle bastırılmasından sonra kazanmıştır. Komün sonrası *La Belle Époque* (Güzel Çağ) olarak da anılan dönemin başat muhafazakâr dünya görüşünün bütün unsurlarını Durkheim'in sosyolojisinde bulmak mümkündür. Sosyoloji anlayışı, bu devrin hem iyimserliğini hem de endişelerini yansıtan muhafazakâr bir anlayışla taçlanmıştır. Durkheim'in içinde yetiştiği karmaşık toplumsal, siyasal ve entelektüel ortam onu ütöplast ya da devrimci olmaktan ziyade muhafazakar, reformist ve evrimci bir çizgiye doğru yöneltmiştir. Yaşadığı dönemde birbiri ardı sıra gerçekleşen devrimlerin, barikat savaşlarının, derin sınıfsal eşitsizliklerin, sınıf mücadelerinin ve siyasal kargaşaların yaşandığı vatani Fransa'da toplumsal denge ve uyumun sağlanması için ciddi bir entelektüel uğraş vermiştir.

Durkheim yaşadığı dönemde Fransa'nın ve dünyanın siyasal, pratik ve güncel sorunlarına ilgi göstermiş ve pratik çözüm yolları üzerinde ciddi bir biçimde düşünmüştür. Şu sözleri sosyolojiye yüklediği siyasal misyonu yansıtmaktadır: "Toplumsal gerçekliğin araştırılması gerektiğini ileri sürerken, onu düzene sokmaktan, düzeltmekten vazgeçtiğimiz anlamı çıkarılmasın. Bu incelemelerimiz kuramsal (theorique) bir yarar sağlamaktan başka bir işe yaramasaydı, bunun üzerinde bir dakika bile durmayı gereksiz görürdük. İncelemelerimizin kuramsal olması, pratik sorunlara önem vermememizden değildir. Tersine bu pratik sorunları daha iyi çözmek içindir."¹⁵⁷

Modern sosyolojinin Fransa'da doğduğuna ilişkin genel bir kanaat vardır. Fransa XIX. yüzyılda derin krizlerle birlikte devrimci düşüncelere ve bir dizi politik devrime sahne olmuştur. Fransız Devrimi'ni 1830 ve 1848 devrimleri izler. 1871 Paris Komünü devrimler dizisinin kapanışı ve Avrupa devletler sisteminin restorasyonunun başlangıcıdır. Paris Komünü'nden sonra Fransız toplum düşüncesine ve akademisine egemen olan ana moti-

¹⁵⁷ Durkheim'dan aktaran Nurettin Şazi Kösemihal, *Durkheim Sosyolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971, s. 208-209.

vasyon, devletin restorasyonu ve toplumun yeniden örgütlenmesi olacaktır. Fransa'da sosyoloji, özellikle de akademik çevre içinde yeni Fransız Cumhuriyetinin meşru dayanaklarının güçlendirilmesi görevini üstlenir. Durkheim ismi bu açıdan anlamlıdır ve onun birçok eseri Fransız toplumunun yaşadığı krizleri analiz etmeye, çözmeye ve “normalleştirme”ye yöneliktir. Durkheim kendi çabasını salt teorik değil, aynı zamanda pratik bir görevle tanımlama gereğini duyacak kadar Fransız toplumunun bugünü ve geleceğiyle ilgilidir.¹⁵⁸ Fransa'da bu yeni disiplinin kurulmasında rol oynayan üç öncü Fransız, Endüstri ve Fransız Devrimi'ni izleyen dönemde Saint-Simon, Auguste Comte ve Paris Komünü ve Fransız-Prusya Savaşı'nı izleyen dönemde ise Émile Durkheim'dır.

Durkheim sosyolojinin kurucularından biridir, ama onun bir başka özelliği, bir dizi başarısız devrim girişiminden sonra III. Cumhuriyetin savunuculuğuna koşulmuş bir muhafazakar olmasıdır. I. Dünya Savaşı sırasında Fransa'nın emperyalist çıkarlarını savunması ve sosyalizm karşıtlığıyla tanınması da bir başka önemli husustur.¹⁵⁹ Durkheim, Comte sonrası dönemde sosyolojide kalıcı etkiler bırakan sosyologlardan biridir. Comte'un açtığı sosyoloji çığırına bağlı olmakla birlikte, Comte'un öğretisinin metafizikten kopmadığını, metodolojik temelinin zayıf olduğunu, toplumsal olgular karşısında muğlak ve spekülatif bir çerçevenin ötesine geçemediğini düşünüyordu. İddiası, sosyolojiyi felsefenin, özellikle de tarih felsefesinin nüfuzundan kurtarmaktı. Marx, kendi sistemini bütün ideolojilerden ayrı tutarak “bilimsel sosyalizm” olarak adlandırırken, Durkheim mümkün olduğu kadar herhangi siyasal bir izm'e bağlı olduğu izlenimini vermemiş, buna karşılık akademinin korunaklı duvarları arkasında muhafazakâr, milliyetçi ve konformist bir dünya görüşüne bağlı kalmıştır. Pedagoji, ahlak, din ve hukuka özel bir ilgi göstermesinin arka planında, yaşadığı dönemin Fransa'sında toplumsal gerginlik, çatışma ve çözülme eğilimlerinin önlenmesi kaygısı yatmaktadır. Durkheim'ın bütün eserleri, derinlerde yatan siyasal kaygılarının izlerini taşımaktadır.

Durkheim'ın, Fransız Devrimi ve Paris Komünü gibi modern tarihte son derece güçlü izler bırakan bir ülkenin düşünürü olduğunu unutmamak gerekir. Devrim niteliğindeki bu olaylar, toplumda kargaşaya ve dayanışma bağlarının zayıflamasına, hatta zorlayıcı birtakım girişimlere (şiddet, militarizm, güç kullanımı, otoriterlik vb.) yol açmıştır. Durkheim'ın, bir geçiş devresinde, XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyılın başlarında teorik çaba göstermiş bir düşünür olarak, Fransa'nın daha öncekine benzer alt üst oluşlar içine girmesini arzu etmediği anlaşılmaktadır. Öte yandan Durkheim, Fransa'da toplum sınıfları arasında son derece derin ayrım ve eşitsizliklerin yaşandığı bir dönemin düşünürüdür. Çıplak gözle bile fark edilebilen bu olgu karşısında, söz gelişi Fransız ütöapistlerinin ve Marx'ın tepkisini vermekten özenle kaçındığını belirtelim. Bunun en açık belirtisi, *Toplumsal İşbölümü* adlı eserinde toplumsal eşitsizlikler bahsine yeterince girmemiş olmasıdır. Halbuki, “işbölümü”, “dayanışma”, “anomi”, “intihar” gibi olgu ve kavramlara sıklıkla başvuran düşünürün toplumsal/sınıfsal eşitsizlik sorununu da enine boyuna incelemiş olması gerekirdi. Ütopyacı sosyalizmin anavatanı sayılabilecek bir ülkenin kültürel ikliminde yetişen Marx-sonrası bir düşünürün, eşitsizlik, sınıfsallık, sınıf ayrışmaları, çatışma gibi temel olgulara gereken ilgiyi göstermemesi dikkat çekici bir durumdur.

¹⁵⁸ Ken Thompson, *Émile Durkheim*, London and New York, Routledge, 2002, s. 2.

¹⁵⁹ Durkheim'ın sosyalizme karşı takındığı muğlak tutumun izlerini *Sosyalizm Dersleri* adlı kitabında sürmek mümkündür. Émile Durkheim, *Sosyalizm Dersleri*, Çev. Gökçe Yavaş, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Durkheim, modern endüstri toplumunun içinde bulunduğu krize bir açıklama getirmek için sapa bir yola yönelmiş, krizin asıl sebeplerinden çok belirtileri ve sonuçlarına odaklanmıştır. Durkheim'a göre sanayi toplumlarında işbölümünün ortaya çıkardığı sorunlardan biri kuralsızlık (anomi) halidir. Kuralsızlık, sanayileşmiş toplumlarda görülen bir köksüzleşme ve değer yitimi durumudur. Toplumda amaçsızlık, değersizlik, umutsuzluk duyguları giderek güçlenmektedir. Başka deyişle toplumda düzeni sağlayan yerleşik değer ve kurumlar toplumu bir arada tutmakta yetersiz kaldığı durumlarda kuralsızlık durumu ortaya çıkmaktadır. Özellikle toplumsal değişimin hızlı olduğu dönemlerde birey toplum içinde yaşama amacını yitirerek intihara dek giden tercihlere sürüklenmektedir. İntihar olgusu, Durkheim'ın bir başka önemli incelemesine konu oluşturmuştur.¹⁶⁰ Durkheim Fransa'da ikinci imparatorluk ve III. Cumhuriyet devri gibi, politik ve toplumsal huzursuzlukla dolu bir ortamda yaşamıştır. 1871'de Prusya'ya karşı savaşı kaybeden Fransa İmparatorluğu, iç sosyal ayaklanmaları sert bir biçimde bastırmıştır. Fransa, 1871 yenilgisinin izlerini silmek için milli eğitim sorunlarını yeniden ele almak, milli marştan bayrağa kadar ortak ulusal değerler etrafında yurtsever bir gençlik yetiştirmek gayretleri içindedir ve ulusal dayanışmayı güçlendirmeye çalışmaktadır. Ancak bu sıralarda Fransız kamuoyunu kutuplaştıran Dreyfus olayı patlak vermiş, ortalık yeniden karışmış ve siyasal tartışmalar alevlenmiştir. Bir Yahudi olarak Durkheim'ın da bu gerilimli siyasal atmosferden etkilenmemesi düşünülemezdi.

Farklı çözümler geliştirebilirler bile, Durkheim, Marx ve Weber ortak bir temel sorundan hareket etmişlerdir. Her biri modern sanayi toplumunun alacağı biçim ve nitelikler üzerine birtakım öngörülerde bulunmuşlardır. Durkheim'ın çalışmalarında başlıca tema, "düzen içinde ilerleme", başka deyişle modern sanayi toplumuna uygun (modern işbölümü esasına dayalı) bir egemenlik sistemi ve örgütlenme biçimi olmuştur. Durkheim'ın görüşlerinin yerli yerinde kavranabilmesi için Marx ve onun öğretisiyle birlikte ele almak gerekliliği vardır. Daha doğrusu, bir Marx analizi için böyle bir zorunluluk olmasa bile, Durkheim sosyolojisini kavramak için böyle bir gereklilik bulunmaktadır. Böyle bir bakış açısı şüphesiz Durkheim'ın sosyoloji içinde işgal ettiği yeri, konumu sarsmaz.

Sosyolojinin öncüleri ve kurucuları XIX. yüzyıl Batı sorunları ve çalkantıları içinde yaşamışlardır. 1871 Fransa-Prusya Savaşı, Fransa'nın yaşadığı ağır bozgun ve onu izleyen Paris Komünü Marx'ı derinden etkilemiştir. Durkheim'da bu etki daha dolaylı ve farklı bir mahiyettedir. Kuşak itibarıyla Durkheim, Marx'a kıyasla Avrupa'nın daha durgun koşullarında yaşamıştır. Çocukluk dönemi olmasa bile, yetişmesi, eserlerini kaleme aldığı dönem hem Fransa'da hem de Avrupa genelinde görece barışın hakim olduğu, stabil bir dönemdir. Paris Komünü sırasında Marx 53, Durkheim ise 13 yaşındadır. Marx, bu olay karşısında kendi görüşlerinin bir doğrulamasını, bir uygulamasını bulacaktır. Sonuç, kısa vadede olumsuzdur. Durkheim ise, yaşamı boyunca Fransa'nın üstünlüğüne adanmış olduğu bilincini, sarsıntısız, uyum içinde, dengeli bir toplumun mümkün olabilirdiği adına işletmiştir. Bu uyumculuğu, Durkheim'ın başlıca kavramlarında da görmek mümkündür: Ahlak, ahlaki vicdan, eğitim, aile, aile hukuku, benzerlik, benzerlik dayanışması (toplumsal olgulara farkçı, partikülarist bakışın reddi, bunun yerine bütüncül-sistemik bakışın öne geçirilme-

---

¹⁶⁰ *İntihar* (Le Suicide, 1897). *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası*'nda bu çalışmanın bir özeti yayınlanmıştır, Sayı: 1-2-3, 1927.

si), bireysel bilinç/kolektif bilinç ayrımında kolektif bilince atfettiği önem. Toplumsal dayanışma (organik ve mekanik), yardımlaşma, din, ilerleme, kuralsızlık (anomi), kolektif vicdan, uyum, uzlaşma, uzmanlaşma vb. Buradan hareketle, Durkheim'ın Marx'ın temel sorunsallarından ve terminolojisinden ne kadar uzak olduğu yönünde çeşitli çıkarımlar yapmak mümkün gözükmemektedir. Durkheim, toplumsal işbölümü gibi bir alana yönelmesine karşılık, emek, çalışma, sınıflaşma süreçlerini ve bundan kaynaklanan eşitsizlik ve çatışma örüntülerini mümkün mertebe ihmal etmiştir; bunların yerine toplumsal uzlaşma ve uyum süreçlerini ön plana çıkarmıştır. Toplum dengeli bir bütün olarak tasarlamış olması, kesit ve parçaları ihmal etmesi, onun çatışmadan uzak, uyumcu sosyoloji anlayışının bir sonucudur.

Marx karşıtı sosyoloji içinde Weber'in ayrı bir yeri vardır. Çalışmaları Marx'ın önem verdiği konulara paralellik göstermektedir. İkisi de Alman kökenlidir. Konuları aynı olsa da görüşleri çakışmaz. Weber, II. Reich İmparatorluğu döneminde pancermenist, milliyetçi ve Weimar Cumhuriyeti döneminde Cumhuriyetçi ve milliyetçi eğilimler göstermiştir. Siyaset (sosyolojisi) teorisi otoriter yönler barındırmaktadır. Sosyolojinin kurucuları arasında yer alan Weber'in siyasetle ve siyasal ideolojilerle ilişkisi dikkat çekicidir. Weber'in neo-Kantçı eğitimi, onu, kendi sosyalizm anlayışlarını kapitalist toplumun veya tarihsel gelişmenin sözde 'nesnel yasalarını' "bilimsel sosyalizm" in çerçevesi içinde anlama iddiasına dayandıran Marx-Engels karşısında oldukça eleştirel ve korunaklı kılıyordu.¹⁶¹ Weber toplumsal gerçekliğin nesnel bir biçimde açıklanamayacağına inanıyor ve pozitivistliğe olduğu kadar sosyalizme de mesafeyle duruyordu. Alman Sosyal Demokrat hareketine ve onun temsilcilerine karşı hep kuşkulu bir mesafeyle durduğu gibi, sosyalizmi de bilim alanından dışlama eğilimi içindeydi. Weberci eleştiri "bilimsel sosyalizm" in iddiaları karşısında karşıt bir konumlanışı ifade ediyordu.

Weber, 1890 parlamento seçimleri sırasında ilk kez oy hakkını kullandı. Kuşkusuz bu durum, temsili hükümete sahip bir ülkede siyasete giriş anlamına geliyordu. Weber, hayatının çeşitli dönemlerinde siyasete oldukça hevesli bir biçimde ilgi duymuştu, ancak siyasal eğilimini belirgin bir biçimde göstermekten de kaçındı. Weber emperyalist Alman siyasetinin dünya üzerinde başarı kazanmasına özel bir anlam atfediyordu. Almanya XIX. yüzyıl boyunca daima karizmatik liderlerin inisiyatifiyle oldukça hızlı bir emperyal gelişme göstermişti. Karizmatik otoritenin Weber'in gözünde özel bir önemi bulunuyordu. Entelektüel gelişimi sırasında derinlikli Marx okumaları yaptığı bilinen Weber, kendi ülkesinde oldukça etkili olan devrimci sosyalist faaliyetlere hep mesafeyle ve kuşkuyla yaklaşmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında da siyasete ilgisini sürdürmekle birlikte,¹⁶² akademinin ve özel olarak da sosyal bilimcinin siyasal normlar üretmesine olumsuz bakıyordu.¹⁶³ Şunu da eklemeli: Protestanlık, burjuvazi, rasyonel bürokrasi ve yayılmacı Alman ulusçuluğu onun sosyolojik analizlerinin merkezinde yer alıyordu. 1919'da Versay Konferansı'nda Alman delegasyonunun bir üyesi olarak siyasete aktif bir şekilde girmiş, ancak siyasetten umduğunu bulamayıp tekrar akademiye geri dönmüştür. Weber'in sosyolojisini anlamak için,

¹⁶¹ **Dick Geary**, "Max Weber, Karl Kautsky and German Social Democracy", in Max Weber and His Contemporaries, Ed. Wolfgang J. Mommsen, Jürgen Osterhammel, Routledge, London & New York, 2006, p. 355.

¹⁶² **Arpa Szokolczai**, *Max Weber and Michel Foucault: Parallel Life-Works*, New York, Routledge, 1998, s. 111.

¹⁶³ **Weber**, 1998; Giddens, 1992.

onun tahlillerini Almanya'nın ulusal ve uluslararası konumundaki değişiklikler bağlamında okumak gerekmektedir.¹⁶⁴ Gerek Durkheim, gerekse Weber, kendi yaşadıkları dönemde emperyalist yayılma eğilimi içine giren ülkelerinin yaşadığı siyasal ve toplumsal krizlere çözüm bulma arayışına girerek açıkça muhafazakâr ve örtük olarak da ulusçu bir tavır sergilemişlerdir. Sosyolojinin her iki kurucu isminin de, özellikle II. Dünya Savaşından sonra Anglo-Amerikan sosyal bilimcileri tarafından Marksizmin karşısına çıkarılan başlıca referans kaynakları olmaları rastlantı değildir.

Weber'in bilim ile siyaset arasında yaptığı ayırım, bir yönüyle, Almanya'da Marks-sonrası mirasa ve aşırı siyasallaşan entelektüel gündeme farklı bir yön verme çabasını yansıtır. Onun nezdinde sosyal bilimciler siyasal angajman içinde olmamalıdır. Bununla birlikte Weber belirli bir tipte dinsel zihniyetle kapitalist formasyon arasında bağ kurmasıyla da dikkat çeker. Marx modern kapitalist toplumu maddi üretim ve emek süreçleriyle açıklamaya çalışırken, Weber Protestanlığın Almanya'da kapitalizmin ilkel sermaye birikim rejiminin oluşmasında belli bir dereceye kadar etkili olduğunu savunmuştur. Weber'e göre din toplumsal/ekonomik yaşamın biçimlenmesinde ve sosyal normların yeniden üretilmesinde rol oynayan bir gölge olay (epifenomen) değil, bağımsız bir değişkendir. Weber'in yöntem anlayışı da Alman idealizminin ve "tin bilimleri"nin yüzyıllık geleneğinden derin etkiler taşır. Bu açıdan Weber'in görüşlerini Marksist sosyal teorinin bir muanızı olarak değerlendirmek pekala mümkündür. Weber'in kavramsal bagajı yüzyıl dönümünün somut koşullarında bürokratik ve militarist Prusya önderliğinde Alman emperyalizminin haklılaştırılması için uygun bir çerçeve sunar. Durkheim'a benzer bir biçimde Weber de kendi ulusunun ve ulus-devletinin dünya dengelerinde oynayacağı rolle yakından ilgilidir. I. Dünya Savaşı'nda çeşitli resmi görevlerle Brüksel, Viyana ve Budapeşte'de bulunan Weber Pancermenizmin savunucusudur. I. Dünya Savaşı sonunda Versay görüşmelerinde Almanya'yı temsil etmiş olması bu bakımdan anlamlıdır.

Weber, hiçbir siyasal mevki sahibi olmamasına rağmen kişisel ve akademik deneyimleri siyasal ilgilerinden bağımsız değildir.¹⁶⁵ I. Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın askeri olarak yenilgilere uğraması Weber'in anayasal reformların gerekliliği ve zorunlu olarak burjuva siyasal liderliğinin ortaya çıkmasına olan ilgisini arttırmıştır. Weber'in Alman toplumunda eleştirdiği hususlar savaş sonrasında daha da geriledi. Savaştan önce monarşik bir yönetim taraftarı iken savaş sonrasında bu tutumunu cumhuriyetçilikten yana değiştirmiştir. Otto Van Bismark tarafından Alman birliğinin sağlanması ve Prusya adıyla birleşmesi sonucu kurulan ve Bismark'ın şansölye olduğu İmparatorluk dönemi II. Reich olarak isimlendirilmiştir. II. Reich (1871-1918) I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiş, Almanların savaşı kaybetmesiyle sona ermiştir. II. Reich'in başkenti Berlin olmuştur. Weber'in çoğu çalışmasının ana motivasyonu Almanya'ya, II. Reich rejimine ve Weimar Cumhuriyeti'ne meşru dayanaklar bulmaktır. Onun kıyaslamalı iktisat tarihi, kapitalist birikim, modernleşme, iktidar ve bürokrasi analizlerini bu motivasyondan tamamen bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Yine Weber'in "Entzauberung" (dünyanın büyümlü görüntüsünün gitgide kaybolması) kavramında çağa dair nostaljik bir eleştirinin izleri vardır. Yine de bütün üstü açık ya da kapalı kapitalizm eleştirilerinin arka planında Protestan-destekli Al-

¹⁶⁴ Max Weber, *Essays in Sociology*, Trans. and ed. H.H. Gerth, C. Wright Mills, Routledge, 1991.

¹⁶⁵ Anthony Giddens, "Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji", *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*, İstanbul, Metis Yayınları, 2001, s. 11.

man kapitalizminin eşsizliği ve üstünlüğü fikri yatmaktadır. Weber, pür çıkarlar tarafından yönetilen bir dünya vaadine karşı Protestan etiğini öne çıkarmıştır. Onun Protestan etiği üzerine savları Almanya'nın kapitalist gelişimine özgül bir açıklama getirmektedir. Bu açıklama, genelde Kuzey Avrupa'nın, özelde ise Alman modernizminin biricikliği, eşsizliği (orijinalliği) ve üstünlüğü anlayışına, başka deyişle Avrupa-merkezci bir sayılıya yaslanır.¹⁶⁶ Çin ve İslam dünyası gibi Batı-dışı toplumların zaaflarını, en başta da kapitalizme uygun olmayan özelliklerini keşfetmeye yönelir ve onları kapitalizmin nesnesi (hammadde kaynağı) olarak görür. Öte yandan Avrupa'da kapitalizmin gelişiminde Yahudi finans-kapitalinin oynadığı rolü (Sombart'ın aksine) hasıraltı eder. Bu anlamda da örtük olarak siyasal bir tercihte bulunmuştur.

Siyaset bilimi, siyaset felsefesi ve siyaset sosyolojisi Almanya'da ulus-devletleşme sürecinde bir "devlet bilimi" olarak ortaya çıkmış, Fransa'da ise siyaset bilimi ve bu bilimlerin okutulduğu akademik kurumlar devletin bir "sosyal bilimler genelkurmayı" gibi işlev görmüştür.¹⁶⁷ Weber'in siyaset sosyolojisi terminolojisinde "Karizmatik Otorite" Bismarck ve II. Wilhelm gibi kurucu ulus-devlet figürlerinin gücüne karşılık gelmektedir. Avrupa düzeni, meşruluğunu uluslararası hukuktan alıyor ve Avrupa'nın tüm devletlerinin güvenlik ihtiyaçlarını karşılıyordu. Bu dönem işbirliği ve uzlaşma dönemidir. Viyana düzeni, teorik açılımları uluslararası hukuk, çok taraflılık ve kolektif güvenlik ile bağdaştırdı. Weber'e göre, gücün hangi yansımasını ele alırsak alalım, meşruiyete olan ihtiyaç evrensel bir gerçektir. Şüphesiz Weber sosyal bilim dünyasında özel ve ayrıksı bir konumda yer almaktadır, ancak yayılcı bir zihniyete sahip olan dönemin Alman devletinin yanında yer almış olmasını da sosyolojik yaklaşımından ayrı düşünmek olanaksızdır. Weber'in bu tutumu, Almanya'nın onun ölümünden sonra Führer-otoriter bir siyasal yapıya doğru gitmesi dolayısıyla, onun bilimsel eserleri üzerinde gölgeler bırakmıştır.

Marx-Engels'in üretim/sınıf/ekonomi eksenli toplum analizine karşılık Weber statü kavramını öne çıkarıp işlemiş; dinin toplumsal oynadığı süreğen rolün, meşru ve karizmatik liderliğin, rasyonel bürokrasinin (iktidar ve otoriteyi) toplumdaki önemini vurgulamıştır. Kuşku yok ki, Marx ve Weber, sosyoloji ve sosyal teoriler tarihinde birbirine tamamen karşıt paradigmaları temsil etmektedirler. Weber, mesleki kariyerine her ne kadar bir iktisat tarihçisi olarak başlamış ise de, Marx'ın materyalist sınıf ve maddi üretim ilişkileri eksenli analizine karşıt olarak modernitenin biçimlenmesinde üstyapısal unsurların (din, hukuk, zihniyet, rasyonalite, iktidar, bürokrasi vb.) oynadığı role ısrarlı bir biçimde gönderme yapar. Determinizm (metodoloji) anlayışları da farklıdır. Weber anti-pozitivist sosyoloji geleneğinin bir temsilcisidir ve Marx'la kıyaslandığında belirgin bir biçimde statükocu ve konformist bir tutum sergiler. Weber'in siyasal otorite tasnifi ve tanımlamaları da Marx'a karşıt bir mecrada ilerlemiştir. Weber toplumsal ilişkilerin biçimlenmesinde siyasal iktidara (formel, rasyonel bir organizasyon olarak hükümet gücüne) belirleyici bir rol verir. Buradan iktidarın meşruluk sorunu ortaya çıkar ki, Weber bu sorunun otoriteye sadakat ve hukuka uygunluk çerçevesinde çözme çabasını sergilemiştir. Weber'in sorunu çözme kaygısı açıkça devrimci olmayan, konformist ve statükocu bir siyasal zihniyete denk düşer.

¹⁶⁶ Bkz. **Ufuk Özcan**, "Weber Sosyolojisi ve Tarih", *Sosyoloji Yıllığı Kitap 4: Tarih ve Sosyoloji*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1999, ss. 91-99.

¹⁶⁷ Aktaran **Nur Vergin**, *Siyasetin Sosyolojisi*, Doğan Egmond Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş., İstanbul, 2008, dipnot 2, s. 30.

Kurulu siyasal sistemin, otoritenin meşruiyetini fiziki zor mekanizmalarının (ordu ve polis gücü, ceza ve infaz kurumları) işlerliğinde görmez. Weber'e göre modern toplumda otoritenin biricik dayanağı fiziksel zor aygıtları değildir. Daha doğrusu bu mekanizmalar otoritenin meşruiyeti için yeterli değildir. Hiçbir otorite toplumsal bir dayanaktan ve meşruiyet temelinden yoksun bir biçimde kendi varlığını uzun süre koruyamaz. Weber, karizmatik otoritenin meşruiyet temeli olarak toplumsal bağlılık ve itaati öngörür. Karizmatik otorite toplumun birliğini ve bütünlüğünü sağlar. Weber'in bu görüşleri, yüzyılın başlarında Almanya'da devrimci işçi sınıfının geliştiği ve mevcut emperyalist sistemi tehdit eden şartlar altında analiz edilmelidir.

Weber'in yaşadığı dönemde Almanya'nın yaşadığı krizlerin, dünya sahnesinde yükseliş ve düşüşlerinin onun ikircikli ve zaman zaman muğlak düşünüş tarzına yansıdığı birçok Weber yorumcusu tarafından belirtilmektedir. "Meslek Olarak Bilim" ve "Meslek Olarak Siyaset" başlıklı konferanslarını, ölümünden bir süre önce, yaklaşık olarak aynı tarihlerde vermiştir (Ocak 1919). Her iki konferansın verildiği dönemde Almanya karışık-tır. 1918 Kasım ayının ilk günlerinden itibaren ülkenin çeşitli bölgelerinde sosyalist ayaklanmalar patlak vermiş ve bunların sonucunda 9 Kasım'da Cumhuriyet ilan edilmiştir. 11 Kasım'da I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Almanya Mütareke Anlaşması'nı imzalamıştır. Konferansın verildiği tarih olan Ocak 1919'da Almanya'da birçok öğrenci ve akademisyen arasında devrim rüzgârları esmekteydi. Bu durumdan derin bir biçimde etkilenen Weber için, bilim insanı ile siyasetçinin nasıl olması gerektiği, hatta bir kişinin bu iki işi yürütmesinin mümkün olup olmayacağı sorununun çözümü büyük bir önem taşımaktaydı. Bu koşullar altında, ölümüne bir buçuk yıl kala, Weber'in kendini adadığı "bilim" ve her zaman yakından ilgilendiği "siyaset" gibi iki önemli konu üzerinde verdiği bu iki konferansın belirli bir anlamı vardır. Verdiği bu iki konferansta bilim ve siyaset arasındaki ayrım çizgilerini, bilim insanı ile siyasetçinin nasıl olması gerektiğini netleştirmeye çalışmıştır. Ancak onun bu tutumu, kritik bir dönemden geçen Almanya'da devrimci harekete karşı statükoyu temsil eden akademiye bağlılık, akademi içinde "bilimsel sosyalizm"e duvar oluşturma, Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht gibi devrimci liderlerin infaz edilmesine ve Alman devrimci hareketinin kanlı bir şekilde bastırılmasına meşru dayanaklar üretme gayretini yansıtmaktadır.

Siyasetle yakından ilgilenen Weber, I. Dünya Savaşı sonunda ülkesinin yenilgisi karşısında da sessiz kalmamıştır. Kasım 1918'de Alman Demokrat Partisi kurulduğu sırada parti yetkilileri Weber'i Frankfurt'tan aday göstermeyi düşünüyorlardı. Ancak Weber 5 Ocak'ta yayımladığı bir bildiriyle aday olmayacağını açıklamıştır. Aktif siyasetten uzak durmuştur, ama savaş-sonrası dönemde uluslararası düzlemde Almanya'nın siyasi hukukunu savunmakta bir beis görmeyecektir.

Weber'in otorite ve meşruluk tipleri, karizmatik otorite, geleneksel otorite, yasal-ussal otorite gibi temalar etrafında dönen argümanları, dönemin Almanya'sının çalkantıları (devrimler, geri çekilişler, sosyalizm tehdidi) altında ve bağlı olduğu ülkesinin Batı dünyası içindeki konumunu ve rolünü ortaya koyma kaygısıyla biçimlenmiştir.

Sonuç

Sosyoloji ile siyaset ve siyasal ideolojiler arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışan bu çalışmayı öncü, kurucu sosyologlar ile sınırladık. Amacımız bütün ayrıntıları vermek değildir. Çerçevemizi sınırladık ve Weber ile bitirdik. Bunun nedeni Marx-sonrası sosyolojinin bir anlamda Marx karşıtı görüşlerle biçimlenmiş olmasıdır.

Sosyologların siyasetle ilişkisi Batı egemen dünya düzeninin iç ve dış çelişki-çatışmalarıyla ve serüveniyle ilgilidir. Günümüzde de Marx'ın görüşleri Batı'da hala güncel olduğu gibi, Comte, Durkheim, Weber gibi sosyologlar da güncelliğini korumaktadır. Sosyolojinin bu başlangıç serüveninden çıkaracağımız ilk sonuç, öncü-kurucu sosyologların güncel siyasetle ve mevcut düzenin sorunlarıyla yakından ilgili olmalarıdır. Pratik-güncel ve reel siyaset, devlet siyaseti, dünya siyaseti, mikro/minör siyaset, tasarım olarak siyaset arasındaki ayrımlar günümüzde sosyolojik çalışmaları da etkilemektedir. Sosyologların siyasetle ilişkisinin farklılığı, çeşitli düzeylerde (minör, mezo, majör) farklı çıkarılara bağlanmalarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle aralarında bir uzlaşma olmasa bile, Batı sorunları ve çözümleriyle ilişkili olarak bilim çerçevesinde yanyana, bütünleşmeden bir ortaklık sağlayabilmişlerdir.

Sosyologlar için siyaset, her şeyden önce mevcut düzenin sorunları nedeniyle çözüm ve amaca yönelik bir toplum tasavvuru ve tasarımı ile ilgilidir. Bu nedenle doğrudan ve aktif olarak, profesyonelce siyasete atılan sosyologlar da bulunmaktadır. Onları da sosyolojinin dışında görmemek gerekir. Bu noktada asıl tartışılması gereken, sosyolojinin bu ilişkiyi dışlaması, hatta günümüzde mahkum etmesidir. Marx bile uzun zaman Batı sosyolojisinden dışlansa bile Batı dışına atılmamıştır, yeri geldiğinde Batı sosyolojisinin temsilcisi, öncüsü olarak gösterilmektedir. Ancak günümüzde bütün çelişki ve çatışmalara rağmen sosyoloji kendisini siyasetten bağımsız göstermeye çalışmakta, bunun sonucu olarak değersizleşmektedir. Sosyoloji bu sorunlarını aştığı zaman zenginleşecektir. Bu nedenle sosyoloji ile siyaset ilişkisini vurgulamak sosyolojinin görevidir. Bu, sosyologların mevcut örgütlü siyasete araçsal bir mantıkla bağlanması için değil, halihazırda dünyadaki genel çözümsüzlüğün eleştirisi adına, temel çatışmaların aşıldığı, sınıfsız, soygunsuz, sömürsüz bir dünya için olmalıdır.